

SURXON-SHEROBOD VOHASI AHOLISINING DAFN MAROSIMLARIDAGI ETNIK JIHATLAR

Bo'riyev Ravshan Rustamovich,

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining tayanch doktoranti

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0004-0397-4118>

Annotatsiya: Ma'lumki, har bir xalqni boshqa millatlardan ajratib turuvchi muhim etnografik belgilaridan biri uning marosimlaridir. Marosim insonning hayotiy ehtiyojlari, ya'ni moddiy va ma'naviy turmushining talab va ehtiyoji bilan yuzaga keladigan ijtimoiy hodisadir. Har qanday marosim u yoki bu xalqning ma'lum bir tarixiy taraqqiyoti bosqichidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi asosiy belgilarni o'zida mujassamlashtirgan holda vujudga keladi va yashaydi. Boshqacha qilib aytganda, marosim umum tomonidan qabul qilingan ramziy harakatlarga ega bo'lgan hayotiy tadbiridir.

Kalit so'zlar: motam, dafn bilan bog'liq marosimlar, ta'ziya bilan bog'liq marosimlar, janoza, "mayyit", kafan, yettisi, qirqi.

Аннотация: Известно, что одним из важных этнографических признаков каждой нации из других стран являются его церемонии. Церемония — это социальные потребности, решаемые потребностями человеческой жизни, то есть спросом и потребностями материальной и моральной жизни. Любая церемония происходит и проживает на уровне социально-экономического, политического и культурного развития этого народа в определенном историческом развитии. Другими словами, церемония — это жизненное событие с общими символическими мерами, принятыми символическими действиями.

Ключевые слова: траур, церемонии, связанные с весельем, церемониями, похоронами, «труп», плащаница, семь, сыпь.

Annotation: It is known that one of the important ethnographic signs of each nation from other nations is its ceremonies. The

ceremony is a social needs addressed by human life needs, that is, the demand and need of material and moral life. Any ceremony occurs and lives through the level of socio-economic, political and cultural development of this people in a certain historical development. In other words, the ceremony is a life event with general symbolic measures taken by the symbolic actions.

Keywords: mourning, ceremonies associated with fun, the ceremonies, funeral, "corpse", shroud, seven, rash.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). XIX asr oxiri — XX asr boshlarida o'rganilayotgan hudud aholisining ijtimoiy, oilaviy-maishiy turmush-tarzida dafn va motam marosimlari bilan bog'liq rasm-rusumlar ham muhim o'rin egallab kelgan. Ma'lumki, xalqimiz turmush tarzida dafn va xotirlash marosimlarini o'tkazish turli mintaqalarda o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Surxon-Sherobod vohasi aholisining dafn va xotirlash marosimlarini boshqa marosimlar bilan qiyosiy o'rganish ushbu marosimlarning mazmun-mohiyatiga boshqacha nazar tashlash imkonini beradi.

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Motam — inson vafoti munosabati bilan o'tkaziladigan mungli marosimdir. Motam marosimlari juda ko'p rasm-rusum, odat va kichik marosimlar majmuidan tashkil topadi. Motam marosimlaridagi marosimiy xarakterdagi rasm-rusum, tabular, urf-odatlar, ularni o'tkazish tarzi respublikamizning har bir hududi uchun o'ziga xos ko'rinishga ega[1].

Surxon-Sherobod vohasida dafn va ta'ziya marosimlarini o'rganar ekanmiz, uni shartli ravishda 3 qismga bo'lib tavsiflashni lozim topdik: 1) Kishi vafot etgunga qadar

bajariladigan rasm-rusumlar; 2) Dafn bilan bog'liq marosimlar (vafot etganda bajariladigan marosimlar yoki tartib qoidalar); 3) Ta'ziya bilan bog'liq marosimlar.

Agar inson keksa yoshda bo'lib, o'limi yaqinligi aniq bo'lsa mulla chaqirilib "yosin tushirilgan", ya'ni "Qur'oni karim"dan "Yosin" surasi o'qilgan. Kishi vafotidan so'ng uning tanasi tartibga solib qo'yilgan: tanasi qotmasidan oldin qo'l va oyoqlarini to'g'rilab ikkita katta bosh barmog'i (boshmoldog'i)ni bir-biriga qo'shib bog'lashgan, ko'zlarini yumishgan, iyagini bog'lashgan, keyin esa ko'ylagining oldi va orqasidan kesib yechib olishgan. Marhumni, ya'ni o'lgan kishini mahalliy aholi "murda", "mayyit" deyishgan. Marhum ayol kishi bo'lsa, sochlarini tarqatib ikki qo'lini yon tomonga yotqizishgan, barcha taqinchoqlari olib qo'yilgan. Marhum yengilgina suvga yuvintirilgan ("mahram suvga olish"), toza matoning (ko'pincha ko'rpacha) ustiga yotqizilgan. Marhumning jasadi uy(o'tov)ning kiraverishida o'ng tomonga boshini shimolga, oyog'ini eshikka ro'baru qilib yotqizilib, ustiga qimmatbaho matolar yopilgan[5;115]. Qo'ng'irotlarda hozir ham qariyalar vafot etganda albatta "o'tov" tikishib marhumni o'tovdan chiqarishadi[9]. Qo'ng'irot qariyalari odat bo'yicha yoshi o'tavergach, "o'tov" (qora uy) tayyorlab qo'yishni buyurishadi. Sherobod tumanining Kampirtepa qishlog'idagi ko'pgina xonadonlarda taxlab, yig'ishtirib qo'yilgan "qora uylar"ning uskunalarini ko'rdik. Uy egalari "Qora uylar"ni hozir ham ishlatasizlarmi" — degan savolimizga qisqa qilishib, "Uyda qarri-qurri bor", — deb yuqorida aytganlarimizga ishora qilishdi[10].

Ta'ziyaga kelgan har bir kishi marhumning yaqinlariga "bandachilik" so'zini aytishib, o'z hamdardligini izhor etishgan. Agar marhum kechqurun o'lgan bo'lsa, kechasi davomida va ertalab "tovush chiqarilgan". O'g'il-qizlari "otam", nevaralari "bobom", "momom", "enam", yaqinlari "jigarim", "bovirim" deb yig'lashgan. Marhumning qarindosh-urug'lari marhumning fazilatlarini aytib yig'lashgan, shu tariqa mayyitga o'z hurmatlarini bajo keltirishgan. Bu marsiyalar "yig'i", "yo'qlov", ba'zi qishloqlarda "bo'zlov" deyilib, marsiya

aytuvchilar "yig'ichi", "go'yanda" deb yuritilgan[11].

Agar marhum tushdan keyin o'lsa, og'aynilari uzoqda bo'lsa, ertasiga ko'mishgan, jasadni bir kecha uyda saqlashgan, ya'ni "mehmon qilishgan". Iloji boricha, mayyitni kelgusi kunga qoldirilmasligiga harakat qilingan, chunki "o'likning og'irligi tushishi mumkin" deyilgan. Ta'ziyaga kishilarni aytish, uzoq-yaqinga xabarchilar yuborish, qabr qazuvchilar tayinlash va boshqa ishlar rejalashtirilgan.

Agar qizaloq vafot etsa 9, o'g'il bola bo'lsa 12 yoshgacha janoza o'qilmagan, ya'ni "janoza buyurmagan", o'z joniga qasd qilganlarga ham "janoza buyurmagan"[5;115]. O'troq yashaydigan aholida qabr qazish uchun maxsus kishilar bo'lib, ular "go'rkov" deb yuritilgan, yarim o'troq o'zbek urug'larida esa qabrni yaqin qarindoshlar qazishgan[12].

Shuningdek, murdani yuvish uchun o'troq aholida maxsus yuvg'uvchi ("juvg'uvchi") "murdashuy" -"g'assol"lar bo'lgan bo'lsa, yarim o'troq aholida "suyakni begonaga ushlatmaslik" aqidasiiga asosan eng yaqin qarindoshlaridan marhum vasiyat qilgan uch kishi yuvgan. Bu holat zardo'shtiylik bilan bog'liq urf hisoblanadi. Zardo'shtiylik marosimlariga muvofiq o'limdan so'ng uch kechayu-kunduz o'likning ruhi narigi dunyoga yetib borguncha, maxsus xonaga qo'yilib, pok narsalardan ma'lum masofa uzoqlikda saqlangan. Marhumlarga o'lik xizmatchilari – "nasasalar"gina (nasu – bu o'lim ifodasi, o'limni shimoldan uchib kelgan pashsha olib keladi, deb faraz qilingan) shug'ullanganlar[3;101]. Murdalarning suyaklari "naus" deb ataluvchi maxsus joyda saqlangan. Yilda ikki marotaba, ya'ni bahorgi Navro'z va kuzgi Mehrjon bayramlarida odamlar ota-bobolarining arvohlariga atab, is chiqarib, sadaqa va qurbonliklar qilishgan[4;46].

Surxon-Sherobod vohasida marhumni bir marta yuvishadi[13], lekin Toshkent viloyatining ba'zi mahallalarida o'lgan kishini ikki marta yuvish odati ham mavjud, qirg'izlarda ham marhumni ikki marta

yuvadilar[6;71]. Bunda kishi jon bergan zahoti dastlab marhumni yaqin qarindoshlari yuvadilar. Bu "mahram suviga olish" deb atalib, begona shaxslar qatnashadigan ikkinchi marta yuvish paytida marhumning tanasi toza bo'lishi uchun qilinadi. Yuvish bilan bir vaqtda, ba'zan yuvish amalga oshirilgandan so'ng gunohlardan forig' qilish (fidiya, davra) marosimi o'tkaziladi, ya'ni faqat tanagina emas, balki ruh ham tozalanadi[7;127-128]. Marhumning tanasini albatta toq marta – 3 yoki 5 marotaba yuvadilar. Ko'rinib turibdiki, dafn marosimlarida hamma narsa "toq" son bilan bog'liq bo'ladi, yuvg'uchilarning soni, mayyitni, yuvish, kafanning qavati (ayollarga 5, erkaklarga 3 qavat), ma'rakalarning o'tkazilish kuni ham toqdir. Buning sababi, "marhumlar bu dunyodan yolg'iz o'tdilar, ketidan boshqa o'lim bo'lmasin, toq ketsin" degan niyat bilan amalga oshirilgan[14]. Yuvg'uchilik uchun haq olish-olmaslik borasida qat'iy tartib bo'lmasa-da, yuvg'uchilarga marhumning kiyim-boshlaridan berishgan. Kiyim-bosh aslida animistik tasavvurlarga asoslangan holda, agar bu dunyoda uning kiyimlari kiyilsa, narigi dunyoda uning o'zi kiygandek bo'lishiga ishonch asosidagi aqidaga amal qilinib beriladi. Sherobod, Boysun tumanlarida mazkur sarpolar "o'lim toq bo'lsin" deb toq kiyim-boshlar tarqatiladi[15]. Murda suvga olinishi bilan mulla "davrani" boshlagan. Davraning asosiy ma'nosi shundan iboratki, oila a'zolaridan biri mullaga qo'y topshiradi, mulla uchinchi bir kishini chaqirib o'lgan odamning gunohini bir yilga qadar ko'tarib yurishni qabul qildiradi. Davra va murdani yuvish tamom bo'lganidan keyin mulla yoki g'assol "kafan"ni bichgan. O'rta Osiyoning turli xalqlarida kafanning shakli turlicha bo'lsa-da, kafan odatdagi ma'nodagi kiyim emas, balki chaqaloqning katta yo'rgagini eslatadi[8;133]. Erkaklar kafani uch bo'lakdan iborat.

1. Lifofa (ustidagi choyshab) – mayyitning boshidan oyog'igacha yopib turadigan va har to'rta tarafidan 40 sm.dan uzun bo'lgan gazlama. Mazkur choyshab mayyitni o'rash va keyin ikki uchidan bog'lash uchun xizmat

qiladi. 2. Izar (ishton kindik ustidan to tizza pastiga qadar yopish uchun) – mayyitni kafanlash uchun gazlama bo'lagi. 3. Qamis (uzunligi mayyitning tizzasigacha yetadigan qadimgi ko'ylak). Biroq, u tikilmaydi. Erkak mayyitning avratini yopib turishi kerak. Ayollar uchun kafan besh bo'lakdan iborat bo'ladi. Xuddi erkaklar uchun bo'lgan 3 bo'lak va unga qo'shimcha. 4. Ximor (ro'mol) – mayyitning boshini va sochlarini yopuvchi ro'mol. Uzunligi 1,5 metr, eni 60 sm. 5. Xirfa – mayyit ko'ragini yopuvchi gazlama bo'lagi. Uzunligi 1,5 metr, eni 60 sm.

Surxon-Sherobod vohasida norasida go'daklar va o'lik tug'ilgan bolalar uchun lifofagina kifoya bo'lib, 8 va 9 yoshga yetgan bolalarni imkoniyatiga qarab, katta kishilardek yoki norasida go'daklardek kafanlasa bo'lavergan. Imkoniyat bo'lgan hollarda marhumni alohida uyga yotqizib qo'yishgan[2;7]. Bu harakatlar jasadning notozaligi yoki o'lik oldidagi qo'rquv bilan izohlanadi[7;131-135,132].

Voha aholisi orasida erkaklarni kafanlash tartibi quyidagicha bo'lgan: marhum kafanlanishidan oldin lifofa taxtaga yotqizilib, unga xushbo'y mushklar sepilgan. Lifofa – mayyitning boshidan oyog'igacha to'rt tarafi 40 sm. ortiqcha mato qoldirilgan kattalikdagi surp. Ortiqcha mato qismlari kafanlikni bog'lash va ushlash uchun qoldiriladi. Marhum lifofaga yotqizilgach, uning avval ustidan qamis keyin izar yopiladi. Qamis – avratni yopishga mo'ljallangan kafanlik mato. Izar-kindikdan tizzaning pastigacha uzunlikdagi kafanlik mato (avrat yopish uchun). Qamis (ko'ylak)ning o'rtasida bosh sig'ishi uchun mo'ljallangan teshik bo'lgan. Marhum yotqizilib, boshi qamisdan o'tkazilib kiydiriladi. Izar esa marhumning avval chap tomoni, keyin o'ng tomoniga qistirilib o'raladi.

Shundan so'ng marhumning qo'llari ikki yoniga uzatilib to'g'rilanadi. Xushbo'y hidli mushk sepiladi. "Qur'oni karim"dan oyati karimalar o'qilib, marhum bilan vidolashiladi. So'ngra lifofaning avval chap, keyin o'ng tomonidan boshlab o'raladi va bosh-oyoq tomonlaridan ushlash uchun tutqich shaklida

tugun tugiladi. Mazkur tugunlar yechib tashlanadi. Ayol kishilarning kafanlanishi erkaklarnikidan farqlanadi.

Ayollarni qamisga olishdan avval hirfa qo'yiladi. Hirfa – uzunligi 1,5 metr, eni 60 sm kattalikdagi siynabanddir. Qamis kiygizilib, sochi undan chiqariladi, so'ngra yuzi boshi ostidan himor bilan berkitiladi. Himor (ro'mol) – uzunligi 1,5 metr, eni 60 sm kattalikdagi kafanlik matodir. Ayollarda kafanlik ba'zan toza ipak matodan ham bo'lishi mumkin. Marhum kafanlab bo'lingach, tobutga solinib qabristonga jo'natiladi.

Surxon-Sherobod vohasida yoshi ulug' qariyalar vafot etsa, ya'ni marhumni chiqarishda uning tobutining ustiga yangi, toza matolar, kiyimliklar tashlanadi[16]. Tobutni 4 tomonidan qirq qadamdan ko'tarish savob hisoblanadi. Tobut oldiga tushib yuriladi.

Qabrlarning ham ikki xil ko'rinishi mavjud: 1) Lahad. 2) Yorma. Lahad usulida ayvon va lahad bo'ladi. Ayvon 1,5x2,5 m kattalikda qazilib, undan keyin mayyit sig'adigan o'lchamda "uy (hujra)" qaziladi. Yorma usulida ayvon va uning ichida ochiladigan tokcha mavjud bo'ladi. Ayvon umumiy hisobda mayyitdan har ikki tomondan 0,5 metrdan uzun bo'lishi kerak. Tokchani eni va uzunligi 70 sm bo'ladi[17].

Murda kafanlangach bosh, bel va oyog'idan bog'lab ko'rpa orasiga olib tobutga solingan. Kafan tashqarisidan oq surpdan tayyorlangan belbog' bilan bog'langan va u marhum bilan birgalikda lahadga kiritilgan. Amalda marhum dafn qilingan kuni, ta'ziyaxonada taom tayyorlanmagan, lekin ko'pchilik qishloqlarda marhum keksa kishi bo'lsa yoki qarindosh-urug'lar uzoqdan kelgan bo'lsa jonliq (kichikroq qo'chqor) so'yilib qon chiqarilgan[18].

Marhumni olib chiqishdan oldin erkaklarga bir parchadan enlik mato — "sarandoz", ayollarga qizil matodan "yirtish" berilgan. Murdani uydan chiqarishda oyoq tomoni bilan chiqarishgan, bu uning oxirgi yo'li shu bo'lsin, degan maqsadni bildirgan. Uydan chiqarishda ostona oldida uch marta ko'tarib

yoki tushirib olishgan, ya'ni bu xonadonda boshqa odam o'lmasin, degan ma'noni anglatadi. Mayyit solingan tobut toza yerga, ko'pincha bedapoyaga qo'yilib janoza o'qilgan, janoza o'qilib, tobut yana uch marta yerga qo'yib olingan. Mulla odamlarga "Marhum qanday odam edi?" deb savol bergan, davra ishtirokchilari "Marhum yaxshi odam edi", deb javob berishgan. Mulla marhumning qarzi bor-yo'qligini surishtiradi, qarzi bo'lsa o'g'li, aka-ukalari to'lashini ko'pchilik oldida aytadi[5;115].

Marhum o'z qarindosh-urug'lari ko'miladigan joy-xilxonasiga dafn etilgan. Marhumni qabrga tog'asi qo'yan. Odatda, har bir qishloqning maxsus qabristoni bo'lib, bu qabristonda har bir urug'ning alohida joyi – xilxonasi bo'lgan. Marhum ko'milgandan keyin hamma yana marhum xonadoniga qaytishgan. O'rganilayotgan hududning ba'zi qishloqlarida kishilar qabristondan qaytgach, ayollar, marhumga qarindosh erkaklar yana yig'i qilishgan. Masalan, Panjob, Sayrob, Darband, Inkabod kabi qishloq ayollari yig'i qilganda "Sadr tepishgan", ya'ni o'zlarini urib, aytuvchiga jo'r bo'lib yig'langan. Marhum atrofida yig'i qilganda uning yuzi yopilib, ustiga mato qo'yiladi va o'lim yo'li uzilsin degan ma'noda qaychi qo'yiladi. Qo'shnilar marhumning arvo'higa shom oshi pishirib kelishgan.

Mayyit chiqqan uyga qirq kungacha chiroq yoqib qo'yishgan, juma kunlari "is" chiqarishgan. Imkoniyati borlar qo'y, echki, ho'kiz so'yishgan, kambag'al aholi esa bo'g'irsoq va cho'zma pishirishgan.

Janozadan 3-5 kun o'tgach "ettisi", 17-19 kuni "yigirmasi", 37-39 kuni "qirqi", 9-11 oy o'tgach "yili" o'tkazilgan. Hududning ba'zi aholisi, masalan, tojik-chig'atoylarida "payshanbalik" (bir oy ichida har payshanba oqshomi) o'tkazilib, yigirmalik marosimlarini elga "qora osh" berib o'tkazishadi. Dasturxonga sho'rva, osh bilan birga talqon va holvaytar kabi an'anaviy taomlar ham qo'yiladi. Biroq yarim o'troq aholi yashagan qishloqlarda "yigirmasi" o'tkazilmagan. Shuningdek, dafn marosimlari bilan bog'liq bir qancha atamalar mavjud: "xudoyi" – marhumni eslash uchun qirq va yillik

ma'rakalaridan so'ng beriladigan osh; "jilov" – marhumni eslab yig'lash odati; "juma oshi" – marhumni eslab payshanba kuni oqshomda beriladigan osh. "Is chiqarish" – hayit kunlari taom pishirib, mozor boshiga borib marhumni eslash marosimi. "Ko'k kiymoq" – yiligacha azador ayollarning azalik kiyimida (oq yoki ko'k rangdagi uyida, taqinchoqlarsiz) yurish tartibi. Qari kishi vafot etsa, "tuproq bosti" deyilib, qon chiqariladi. Marhumning yili o'tgach uni tezroq unutishga harakat qilishgan.

Aholi orasida dafn marosimlari bilan bog'liq bir qator udumlar ham mavjudki, ularning ayrimlarida animistik tasavvurlar va zardushtiylik dini izlarini kuzatish mumkin. Ko'pgina joylarda marhum chiqqan uyda to yettisiga qadar olov yoqib taom tayyorlanmagan, yegulik taomlar esa qo'ni-qo'shnilaridan olib chiqilgan. Bunday taomlar "qora osh" deb nomlangan. Ma'lumki zardushtiylar falsafasida o'lim yovuzlik timsoli sanalgan. Inson o'lgach, uning jasi yovuzlik olamining mulkiga aylanadi, deb tushunilgan. Shu sababli, jasad havoda ochiq qoldirilmagan, suvga tashlanmagan, tuproqqa dafn qilinmagan, olovda kuydirilmagan. Ayniqsa, olov muqaddas sanalgan. Shu bois murda chiqqan xonadonda olov yoqilmagan. Marhum ruhining yashovchanligi, ya'ni animizm bilan bog'liq bir qator udumlar ham mavjud, bunga ko'ra mayyit dafn etilgach,

uning ruhiga atab chiroq yoqilgan. Shuningdek, marhumning ruhini shod qilish yoki esga olish maqsadida is chiqarish odati mavjud bo'lgan. Rivoyatlarga ko'ra, marhumning ruhi bu dunyo bilan aloqada bo'lib, umidvor bo'lib turishi sababli marhumlar ruhini shod qilish maqsadida ramazon va qurbon hayitidan oldin is chiqarilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Demak, yuqoridagi fikr-mulohazalarga xulosa qilib aytish mumkinki, Surxon-Sherobod vohasi ning an'anaviy oilaviy-maishiy marosimlari va diniy qadriyatlari ham tadqiq qilinayotgan davrda Respublikamizning boshqa mintaqalaridagi etnik guruhlar bilan mushtarak jihatlariga ega bo'lishi bilan birga ko'plab lokal ko'rinishdagi o'ziga xosliklari bilan ham ajralib turgan. Ayniqsa, sunnat to'yi, nikoh va motam marosimlarida vohaning o'troq aholisi bilan birga yarim o'troq aholisi o'rtasida ma'lum farqli xususiyatlar bo'lgan. Umuman olganda oilaviy turmush bilan bog'liq jarayonlarda turli xalqlarga xos xususiyatlar, milliy mentalitetimiz asoslari birmuncha yorqin bo'lishi bois bu turkumga kiruvchi marosim va urf-odatlar dunyoqarashimiz asoslarini tadqiq qilishda ham muhim ahamiyat kasb etishi bilan ajralib turganligini guvohi bo'ldik.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Насриддинов К. Ўзбек дафн ва таъзия маросимлари. – Тошкент, 1996; Хисматуллин А.А., Крюкова В.Ю. Смерть и похоронный обряд в исламе и зорастризме. – Санкт-Петербург. 1997.
2. Холиков Д., Бўриев О. Оилада дафн ва таъзия билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар. — Тошкент.: 2002. –Б.6-10.
3. Маковельский А.О. Авеста. –С.101.
4. Сулаймонов Р., Исхоқов М. Заратуштрининг ватани ва яшаган даврига оид мулохазалар // О'zbekiston tarixi. 1999. № 1. –Б.46.
5. Бўриев О. ва б. Ўзбек оиласи тарихидан. –Б.115.
6. Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе, 1973. – С.71.
7. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов узбеков Хорезма. – М., 1969. –С. 127-128, 131-135, 132.
8. Бабаева Н., Бахтаваршаева Л. Саван / Костюм народов Средней Азии. –М., 1979. –

С. 133;

9. Дала ёзувлари, 2023 йил. Қизирик тумани, Истара қишлоғи.
10. Дала ёзувлари, 2022 йил. Шеробод тумани, Кампиртепа қишлоғи.
11. Дала ёзувлари, 2022 йил. Бойсун тумани, Жарқишлоқ қишлоғи.
12. Дала ёзувлари, 2023 йил. Шеробод тумани, Майдон қишлоғи.
13. Дала ёзувлари, 2024 йил. Шеробод тумани, Зарабоғ қишлоғи.
14. Дала ёзувлари, 2023 йил. Шеробод тумани, Чўянчи қишлоғи.
15. Дала ёзувлари, 2022-2023 йиллар. Шеробод, Бойсун туманлари.
16. Дала ёзувлари, 2022-2024 йиллар. Музработ, Шеробод, Ангор туманлари.
17. Дала ёзувлари, 2021-2023 йиллар. Бойсун, Шеробод, Жарқўрғон туманлари.
18. Дала ёзувлари, 2024 йил. Жарқўрғон тумани, Тортувли қишлоғи.